

Još jedno tumačenje reljefa u Zmajskoj špilji

Vlado Božić, Zagreb

O Zmajskoj špilji na Braču, koja se nalazi oko 180 m iznad sela Murvice pokraj Bola, napisano je mnogo stručnih i popularnih članaka, pa i čitavih knjiga. O njoj su pisali povjesničari, arheolozi, teolozi, speleolozi, novinari i ljudi drugih struka, i svatko je špilju doživio na svoj način, što potvrđuje podulji popis literature.

Da podsjetim, Zmajeva špilja je mala, morfološki jednostavna špilja, duga svega dvadesetak metara, s velikim otvorom, zbog kojeg je cijela osvijetljena danjim svjetlom, speleološki bi se reklo nezanimljiva. Zanimljivost i vrijednost

daju joj reljefi uklesani u bočne stijene i ostaci samostanskih zidova. Povijesnih podataka o špilji ima tek iz 16. i 17. stoljeća, dok je ranije razdoblje špilje obavijeno tajnom, koju mnogi stručnjaci uporno nastoje razotkriti.

Za vrijeme nedavne posjete špilji (22. srpnja 2008.), doznao sam od turističkog vodiča Zorana Kojdića mnogo novih zanimljivih novosti. On je kao dobar poznavatelj povijesti otoka, posebno Murvica, proučio sva do sada objavljena djela o Zmajskoj špilji i prilikom posjeta posjetiteljima iscrpno i vjerno ispričao mišljenja

Alan Caplar

Reljef u Zmajskoj špilji

svakog pojedinog autora koji je pisao o špilji, ali i mišljenja posjetitelja koja još nisu zapisana. I ovaj put, kao i za vrijeme svake posjete, razvila se rasprava iz koje je svaki posjetitelj stvorio svoje mišljenje o špilji, odnosno reljefima u njoj, pa tako i ja. Budući da takvo mišljenje još nije zapisano, slobodan sam ga ovdje iznijeti.

O špilji su najopširnije pisali teolozi Ante Ško-balj, svećenik iz Splita, i Juraj Batelja, svećenik iz Zagreba. Oba su svećenika napisala da je prvi čovjek koji je došao u špilju bio Juraj Dubravčić, monah-glagoljaš iz Poljica. Bježeći pred Turcima došao je na Brač i 1460. godine u špilji osnovao samostan. Uskoro mu se pridružila još nekolicina pustinjaka koji su od tada izrađivali reljefe po stijenama špilje i sagradili samostanske nastambe. Oba su autora u reljefima kao cjelinama, ali i u svim pojedinostima, prepoznali likove i događaje iz Evanđelja. Po njihovu su mišljenju samostanske građevine i svi reljefi nastali po dolasku monaha-glagoljaša u špilju, odnosno tijekom 15., 16. i 17. stoljeća. Međutim, povjesničari i arheolozi (Mužić, Kusch, Cambi, Šimunović i drugi) smatraju da je barem dio reljefa i nastambi nastao prije njihova dolaska jer su u nekim reljefima prepoznali elemen-

te poganstva, a u pojedinostima građevina elemente antike.

Treba podsjetiti na bračke toponime koji u sebi sadrže riječ zmaj. Pokraj Murvica nalazi se uvala Dračeva Luka. U grčkom jeziku riječ drak znači zmiju ili zmaja, a i u latinskom riječ drako (draco) znači isto. Ne znam je li negdje već objavljeno kada je i zbog čega je ova uvala dobila ime po zmiji ili zmaju. Po nazivu bih zaključio da ime potječe još iz antike, dakle po latinskom imenu. Osim toga u središtu otoka, kod Donjeg Humca, postoji brdo Dragonjik, a danas i kame-nolom istoga imena. Dragon je talijanska riječ za zmaja. Od kada postoji to ime također nije mi poznato, ali je znakovito zbog toga što je to još jedno mjesto na Braču gdje se javlja toponim – zmaj. Postoji li kakva veza između Zmajeve (Dračeve) Luke, Zmajevog brda (Dragonjika) i Zmajeve špilje?

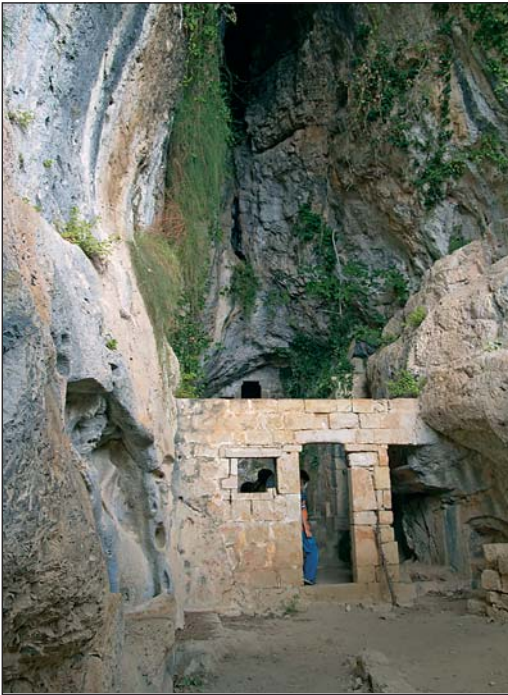
U pisanim se dokumentima riječ zmaj, vezana uz špilje na Braču, prvi put javlja u pismu od 14. siječnja 1557. u kojem pustinjač Juraj Sylati (ili Silvio Dubravčić) oporučno ostavlja »**Dragonjinu špilju**« fra Bernardinu Vadiočiću. Slični se naziv javlja i u izvještaju apostolskog vizitatora Augustina Valiera iz 1580. godine u kojem spominje »**Antrum dragonis**« ili **Zmajevu špilju**. Prema tome sredinom 16. st. špilja je već imala ime po nekom zmaju. Ta je Valierova vizitacija znakovita i po tome što je on potanko opisao sve u Dragonjinoj špilji, a da reljefe uopće nije spomenuo. Dakle, bio je u Zmajevoj špilji, a nije spomenuo zmaja. Da je vidio kršćanske motive sigurno bi monahe pohvalio i o reljefima bi nešto napisao. Nezamislivo je da netko dođe u Zmajevu špilju i u izvještaju ne spomene zmaja i reljefe. Budući da Valiero ipak nije spomenuo ni reljefe niti zmaja, može se zaključiti da o njima **nije htio pisati**. Zašto?

Pretpostavka je da su reljefi predstavljali poganske motive. Naime, pažljivim pregledom svih reljefa u špilji mogu se razlučiti tri tipa reljefa. U dijelu špilje uz prvi pregradni zid i iza njega u stijeni uklesana su udubljenja s ravnim dnom, koja su mogla služiti za odlaganje manjih predmeta. Tu je i mali križ uklesan u donji dio manje cisterne, koji također podsjeća na bizantsku umjetnost. Drugi tip reljefa su okruglasta udubljenja kojih ima mnogo na lijevoj stijeni špilje,

Goran Gabrić

Prilazni put do Zmajeve špilje

Alan Čaplar

Unutrašnjost Zmajeve špilje

najviše oko središnjeg reljefa zmaja, ali i reljefi s ljudskim likovima u lijevom dijelu središnjeg reljefa. Treći tip je središnji dio reljefa zmaja i svi reljefi visoko u desnoj stijeni špilje. Posjetitelji koji imaju iskustvo u klesanju kamena uočili su da sve reljefe nije klesala ista ruka. Velika se razlika opaža na središnjem reljefu na kojem je desni dio uklesan dublje od lijevog te je izrađen drugom tehnikom. Kada se obrati pažnja, i laik to može zapaziti. Taj je podatak možda najvažniji za tumačenje toga središnjeg reljefa.

Glava starca s rupcem na glavi i žensko lice u polumjesecu bili su, pretpostavlja se, dio reljefa koji je u desnom dijelu imao uklesan neki poganski motiv, možda zmiju ili zmaja, a možda i još koji prikaz mjeseca, pa je takav reljef vidio Valiero. Pretpostavlja se da je Valiero monasima prigovorio za te poganske motive i savjetovao im da ih izbrišu (isklešu) i uklešu kršćanske.

Glavni je »kamen smutnje« tih reljefa mjesec, sada još vidljiv kao reljef ženskog lica u polumjesecu. Valiero se oštro okomio na tadašnje svećenstvo na Braču što glavne crkvene događaje određuje prema mjesecu, odnosno mjesječevim mijenama, jer je to ostatak poganskih običaja

štovanja mjeseca i nije u skladu s kršćanskom ideologijom. Naredio je da se crkveni blagdani ubuduće ne određuju prema mjesecu već nekim drugim prirodnim pojavama. Bio je, rekli bismo, jako frustriran štovanjem mjeseca.

Kako nema nikakvih naznaka da su monasi iz Poljica imali ikakva iskustva u klesanju kamena jer u Poljicama nisu isklesali ništa, pretpostavlja se da oni sami u Zmajevoj špilji uopće nisu klesali. Došavši u špilju zatekli su neke reljefe i nisu ih dirali. Na nagovor i preporuku Valiera oni su na Braču potražili klesara umjetnika da im izradi reljef kakav su zamislili. Dobro poznavajući Evanđelje osmislili su motiv »apokalipse« po Evanđelju sv. Ivana. Klesar je taj motiv uklesao preko postojećega pa je novi reljef zato dublji od prvotnog za dvadesetak centimetara, a osim toga je vidljivo da je klesan drugom tehnikom. Umjetnik je, međutim, u motiv »apokalipse« uklopio i reljef ženskog lika u polumjesecu, klesan mnogo ranije. Vjeruje se da su i svi reljefi na desnoj stijeni iznad ostatka kapelice isklesani

Alan Čaplar

Zoran Kojdić iz Murvice - vodič u Zmajevoj špilji

istodobno kad i ovaj reljef zmaja, tj. nakon Valierove vizitacije.

Umjetnika u klesanju reljefa bilo je u to vrijeme (16., 17. i 18. st.) na Braču nekoliko, od kojih su neki klesali baš motive sa zmajem. Prikazi zmajeva nalaze se u nekoliko crkvice, npr. u Crkvi sv. Jurja kod Nerežišća (sv. Juraj ubija zmaja koji izlazi iz špilje) kojeg je izradio Nikola Lazanić u 16. st., a isti je motiv u Crkvi sv. Jurja na Bračuti kod Pučišća (djelo kipara iz škole Andrije Alešija) i Crkvi sv. Jurja u Straževniku kod Gornjeg Humca (vjerojatno rad Nikole Lazanića). Kod Gornjeg Humca nalazi se Crkva sv. Mihovila s reljefom sveca kako gazi zmaja.

Prikaz ubijanja zmaja alegorijski je prikaz pobjede kršćanstva nad poganstvom. Na Braču se to događalo koncem 16. i početkom 17. st., odnosno nakon Valierove vizitacije. Pretpostavlja se da je njegov prigovor na zaostatke poganskih običaja (slavljenje mjeseca i možda još nečeg) potaknuo borbu protiv poganstva kle-

sanjem reljefa u Zmajevoj špilji i izradom oltara u crkvicama, s prikazom pobjede nad zmajem.

Osim reljefa koji se ne uklapaju u motive s kršćanskim obilježjima, nastalim prema ovj inačici priče, na korištenje špilje prije dolaska monaha-glagoljaša, svjedoče i dijelovi građevina koji imaju elemente antike. Lako je vjerovati da su špilju nastavali ljudi još u antici ili rano-kršćanskom razdoblju. Poznato je naime da su u Dalmaciji bila dva vala pustinjaštva. Prvi se val zbio u 4. i 5., st. tj. u doba raspada Rimskog carstva i širenja kršćanstva u našim krajevima, a drugi u 15. i 16. st. kada su na otok došli monasi-glagoljaši. O tome je prvi pisao sv. Jeronim (5. stoljeće), koji je i sam bio sudionik pustinjaštva. Spomenuo je dalmatinske otoke na kojima se nalaze pustinje pa postoji mogućnost da je jedna od takvih pustinja bila i Zmajeva špilja. O tome su svojevremeno pisali C. F. Bianchi, I. Marković i J. Batelja.

Da su se u špilji i pokraj nje nekada obavljali poganski obredi žrtvovanja svjedoče dva

Alan Čaplar

Mjesec na reljefu u Zmajevoj špilji

žrtvenika. Ono što u sadašnjim ostacima kape-lice Marijinog bezgrješnog začeca smatramo oltarom, u stvari je nekadašnji žrtvenik. Upućuje na to žlijeb oko središnjeg kamena koji je poslije služio kao oltar. U špilji je oko prvotnog žrtvenika sagrađena spomenuta kapelica. Sličan žrtvenik nalazi se stotinjak metara istočno od špilje, na prilaznom putu do špilje. To je u stijeni isklesano udubljenje, na prvi pogled kao zavravnjenje za sjedenje, međutim oko tog ravnog kamena isklesan je žlijeb, koji je kao i na drugim žrtvenicima služio za otjecanje krvi žrtvovane životinje.

Koliko je poznato, klasično arheološko istraživanje koje uključuje iskapanje predvorja špilje i same špilje nije nikad obavljeno. Možda bi takvo istraživanje dalo više svjetla o događajima koji su prethodili onima za koje ima povijesnih podataka. Vjeruje se da je špilja bila nastavana i u antičko doba, jer je dobro vidljiva s mora, daje dobar zaklon od nevremena, teško je dostupna i, što je vrlo važno, u njoj ima vode – glavni uvjet života u špilji. Možda bi se takvim istraživanjem našlo i dokaz boravka ljudi u špilji u vrijeme kada je bila nastavana špilja Kopačina pokraj Donjeg Humca. Tko zna? Blizu špilje Kopačine nalazi se spomenuto brdo Dragonjik, pa je pitanje ima li ta špilja kakve veze s brdom Dragonjikom (Zmajevim brdom) i Zmajevom špiljom. Možda čudna pitanja, ali dobro ih je razmotriti.

Izbor iz literature

- CICCARELLI ANDRIJA, 1802: Osservazioni sull' Izola di Braza e sopra quella nobita, str. 30, Venezia
- BIANCHI C. F., 1877: Zara Christiana, sv. I, str. 297, Zara
- VULETIĆ-VUKASOVIĆ VID, 1883: Drevna špilja na otoku Braču kod samostana (herema) Stipančića. Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva, god. 5, br. 4, str. 107-109, Zagreb
- MARKOVIĆ IVAN, 1908: Izabrane poslanice sv. Jeronima, sv. II, str. 30, Zagreb
- ŠEGVIĆ KERUBIN, 1919: Doživljaji svetog Jeronima, str. 21-31, Zagreb
- JUTRONIĆ ANDRE, 1933: Apostolska vizitacija otoka Brača 1579. Croatia sacra, sv. 5, str. 80-81, Zagreb

Vlado Božić

Žrtvenik na prilazu špilji

- SPELEOLOŠKO DRUŠTVO HRVATSKE, 1959: Vela špilja. Zapisnik speleološkog istraživanja, br. 5, od 5. srpnja 1959., u arhivi SO PD-a »Željezničar« pod br. 258
- HAMM JOSIP, 1960: Apokalipsa bosanskih Krstjana. Slovo, br. 9-10, str. 46-47, Zagreb
- DOMANČIĆ DAVOR, 1960: Kulturni spomenici otoka Brača. Brački zbornik br. 4, str. 146-147, Supetar
- ŠIMUNOVIĆ PETAR, 1975: Zmajeva špilja. Brač, str. 87-90, Zagreb
- ANNE OLDHAM, 1986: Yugoslavia 1986. – Dragon's cave. The British Caver, vol.1000, p. 1-5, Chrimich, Great Britain
- ŠKOBALJ ANTE, 1986: Vjera starih Hrvata na reljefu u Zmajevoj špilji na otoku Braču. Vlastita naklada, str. 146-154, Duće
- MUŽIĆ IVAN, 1987: Reljefi u Zmajevoj špilji na Braču. Crkva u svijetu, br. 1, str. 177-181, Poljica
- ŠKOBALJ ANTE, 1987: Odgovor na mišljenje Ivana Mužića. Poljica, list Poljičkog dekanata, god. XII, br. 12, str. 160-165, Gata
- ŠIMUNOVIĆ PETAR, 1987: The cave of Drakonja. Guide to the Island Brač, str. 87-90, Zagreb
- KUSCH HEINRICH, 1991: Die Zmajeva pećina – ein glagolitisches Höhlenkloster auf der Insel Brač (Dalmatien). Die Höhle, god. 42, br. 3, str. 66-72, Wien
- BATELJA JURAJ, 1992: Zmajeva špilja. Svećenička pustinja Blaca, str. 22-25, Zagreb
- MARINKOVIĆ IVE, 1993: Zmajeva špilja. Zbornik – samostani otoka Brača, str. 101, 126, 129, 136, Bol

- BOŽIĆ VLADO, 1997: Zmajeva špilja. Speleolog, god. 42/43, za 1994-1995, str. 20-21, Zagreb
- ŠIMUNOVIĆ PETAR, 1997: Zmajeva špilja. Brač – Vodič po otoku, str. 89-91, Zagreb
- KEČKEMET DUŠKO, 1998: Zmajeva špilja. Brač – vodič kroz povijest i kulturnu baštinu, Brački zbornik br. 1, str. 104-105, Supetar
- GALOV LJUBOMIR, 1998: Vodič – Crkve otoka Brača, str. 1-76, Split
- BATELJA JURAJ, 2000: Apokalipsa u Zmajevoj špilji, str. 1-145, Zagreb
- CAMBI NENAD, KUSCH HEINRICH I INGRID, MUŽIĆ IVAN, 2003: Mjesec u Hrvata i Zmajeva pećina, str. 1-179, Split
- BOŽIĆ VLADO, 2004: Opatja špilja. Speleolog, god. 50/51, za 2002-2003, str. 66-70, Zagreb
- BOŽIĆ VLADO, 2005: Pustinjačka špilja Dračeva Luka. Speleolog, god. 52, za 2004, str. 62-65, Zagreb

Another Interpretation of Zmajeva Špilja Relief

During a visit to Zmajeva špilja on July 22nd 2008., as usual, the guide told the visitors information published about the cave, particularly regarding various interpretations of the relief in the rocks – he also included many visitor opinions that were never published. Everyone could then form a conception about the cave's history, the desert dwellings and of course the reliefs – myself included.

There are many toponyms on Brač that contain the word dragon. In Greek, Latin and Italian language – drak, draco, dragon=zmaj. Near Murvica village there is Dračeva Luka (monastery and inlet), there is Dragonjik (hill and quarry) near Donji Humac and, of course – Zmajeva špilja (Dragon's cave). These names existed even before the monks from Poljice came to Brač in 15th and 16th centuries. It has been discovered that the monks had never done any stonemasonry in Poljice so it is assumed they didn't take it up on Brač either. The reliefs in Zmajeva Špilja were already there when they arrived, and they were pagan. In 1580, Pope's emissary Augustin Valiero visited Brač and the cave, which he called 'Antrum draconis' in his report (Dragon's cave). It is interesting that he didn't mention reliefs in his report, probably because their motifs were pagan. It is believed that he objected to the monks because of the reliefs – they in turn summoned the artist-masons of Brač who carved christian motifs into the rocks, in some places covering the pagan reliefs. Those artist-masons, aside from Zmajeva špilja, carved several dragon motifs in churches all over Brač (St. Juraj kills the dragon, St. Mihovil stamps over the dragon) as a symbolic depiction of christianity's triumph over paganism.

Some dwellings inside the cave were surely constructed before the arrival of the Poljice monks – this conclusion comes from several details within the cave (ie. crosses and peculiarly shaped indentations in the rocks). The altar in the cave's chapel and one other indentation in the rock on the way to Zmajeva špilja look like pagan altars.

All these details suggest that Zmajeva Špilja was settled even before the Poljice monks arrived there and that it was decorated with reliefs, including those depicting a dragon that eventually gave the cave its name. The reliefs with christian motifs appeared after Augustin Valiero's visit in 1580.